

Recenzja rozprawy doktorskiej

autorstwa ks. mgr. J a n a P r z y b o c k i e g o pt. *Rola i zadania instytucji działających na rzecz osób starszych w środowisku lokalnym na przykładzie gminy Kraków. Aspekt teoretyczno-empiryczny*, napisanej pod opieką naukową ks. dra hab. N o r b e r t a G . P i k u ł y , prof. UP, a przewidzianej do obrony na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, Kraków 2022, stron: 181.

Decyzją Rady Dyscypliny „Nauki socjologiczne” Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie z dnia 30 czerwca 2022 roku wyznaczono moją osobę jako recenzenta w przewodzie doktorskim ks. mgr. Jana Przybockiego, czego następstwem było przedstawienie mi do zaopiniowania rzeczonyj rozprawy. Zapoznałem się gruntownie z treścią maszynopisu, a swą ocenę przedstawiam poniżej.

❶ Oryginalność dysertacji

Książd mgr Jan Przybocki pochylił się nad rolą i zadaniami instytucji działających na rzecz osób starszych w środowisku lokalnym na przykładzie gminy Kraków. Wybór tematu uzasadnił on faktem, iż wzrastająca liczba seniorów w ogólnej strukturze demograficznej kraju oraz wiążące się z tym problemy będą generować nowe wyzwania – zarówno w wymiarze praktycznym (dla polityki senioralnej oraz środowisk lokalnych i rodzin), jak też poznawczym, motywując do realizacji badań służących lepszemu poznaniu i zrozumieniu uwarunkowań poszczególnych kohort. Przy czym wielokrotnie przywoływany w rozprawie demograficzny termin „kohorta” należy rozumieć jako zbiór jednostek, które zapoczątkowały określony proces, przeżyły ten sam rodzaj demograficznego zdarzenia, mającego wpływ na dalsze losy populacji w określonym przedziale czasu. W interesującym nas przypadku chodzi oczywiście o najstarsze kohorty wiekowe.

Wprawdzie problematyka osób starszych – na co wskazuje Doktorant – nie stanowi jakiejś nowości dla świata nauki, włączając w to przedstawicieli nauk społecznych, jednak należy przyznać mu słuszność, iż daje się współcześnie odczuć wzrost zainteresowania omawianą kategorią wiekową, co wiąże się ściśle z tym, że na przestrzeni lat „znacznie została poszerzona oferta zajęć aktywizujących, edukacyjnych, integrujących, uspołeczniających przeznaczonych dla osób w wieku senioralnym” (s. 6). Rosnąca średnia długość życia, powodująca zwiększanie się populacji określanej eufemistycznie „trzecim wiekiem”,

przyczyniła się również do rozwoju instytucjonalnych form wsparcia i opieki. „Ze względu na brak samodzielności, zależność od innych, seniorzy potrzebują pomocy i wsparcia w zaspokajaniu podstawowych potrzeb egzystencjalnych, dlatego też na znaczeniu zyskują placówki działające w środowisku lokalnym na rzecz osób starszych” – pisze Autor (s. 7). I podjęcie tego przedmiotu badań, nie jako stanowiącego wartość poznawczą samą w sobie, lecz zakotwiczonego w obserwowalnych oraz wciąż prognozowanych trendach demograficznych, należy uznać za podstawowy rys świadczący o oryginalności recenzowanej dysertacji.

Drugim aspektem przemawiającym za nowatorstwem podjętego przedmiotu badań jest jego mocne osadzenie w środowisku lokalnym Krakowa, co oznacza, że wnioski i postulaty zamieszczone na końcu rozprawy, o ile spotkają się ze zrozumieniem i akceptacją decydentów, można z powodzeniem implementować do poszczególnych obszarów aktywności instytucji funkcjonujących na terenie gminy. Istotna jest ponadto konstatacja, która wybrzmiewa, niekoniecznie wprost, z różnych stron recenzowanej dysertacji, iż koncentrując się na roli i zadaniach instytucji działających na rzecz osób starszych w środowiskach lokalnych, wychodzi ona naprzeciw narastającym potrzebom tychże środowisk, aby ich praktyczna działalność znalazła wsparcie w postaci rzetelnych opracowań naukowych, które oświetlając wybrane przedmioty badań, oferowałyby merytoryczną wiedzę, ale i wzmacniały motywację do wspierania seniorów na poziomie lokalnym. Mając powyższe na względzie, można się spodziewać interesującej poznawczo rozprawy naukowej.

Skoro już mowa o lokalności podjętych badań, Doktorant dookreśla, że „[s]truktura wiekowa mieszkańców Krakowa, podobnie jak w większości polskich miast, jest zróżnicowana, niemniej jednak zauważalna jest mocna tendencja do starzenia się społeczeństwa” (s. 98). Przywołuje on jednocześnie dane z 2018 roku, które wskazują, iż wśród mieszkańców podwawelskiego grodu 18 proc. stanowiły osoby wieku 60–74 lata, 6 proc. to seniorzy w wieku 75–84 lat, a 3 proc. – w wieku powyżej 85 roku życia. Pytanie jednak, czy nie można było zestawzić tych danych z analogicznymi danymi z poprzednich lat, a nawet dekad, co w bardziej uchwytny sposób wskazywałoby na fakt starzenia się społeczeństwa. I czy nie było możliwości pozyskania danych nowszych niżli pochodzących z 2018 roku? Wszak między czasem absorpcji danych a datą złożenia dysertacji mamy przedział aż czterech lat.

2 Merytoryczna ocena rozprawy

Tytuł recenzowanej rozprawy został prawidłowo sformułowany. Jednoznacznie wskazuje na to, co Autor będzie badał, oraz na zakres prowadzonych eksploracji. Nieco ogólnikowy charakter ma natomiast określony przez niego przedmiot badań, którym są „instytucje działające na rzecz osób starszych” (s. 93). Całokształt pracy karze się domyślać, że chodzi o instytucje nie jako takie, lecz realizujące swą działalność w środowisku lokalnym, co nie jest tutaj stwierdzone wprost. W sposób poprawny zostały zaproponowane cele badań, jakimi są cel poznawczy (określony w dysertacji jako cel główny) oraz cel praktyczny. Ponieważ jednak sformułowano dwa cele, a nie jeden, to wyraz „cel” w nagłówku podrozdziału na s. 90 powinien być przyjęć formę liczby mnogiej. Główny problem badawczy został

zawarty w pytaniu: Jakie są role i zadania instytucji działających na rzecz osób starszych w środowisku lokalnym w percepcji ich pracowników? Na dobrą sprawę pytanie to powinno zostać pozbawione frazy „w percepcji ich pracowników”, albowiem w ramach jednej z dwóch metod wykorzystanych w pracy, tj. analizy dokumentów, zogniskowano uwagę na „ustawach, rozporządzeniach, założeniach polityki senioralnej w Polsce, programach społecznych skierowanych do osób starszych, a także na dokumentach odwołujących się do omawianej problematyki na szczeblu centralnym, jak i lokalnym” (s. 95). Mamy więc wyłożone czarno na białym, że badaniu poddano nie tylko percepcję pracowników instytucji, ale i zawartość dokumentów zastanych, toteż wspomniany wyżej fragment powinien zostać usunięty z treści problemu badawczego jako oddający tylko część prawdy o przyjętych założeniach badań.

Z problemu głównego wyodrębniono cztery problemy szczegółowe o następującym brzmieniu: Jaką rolę pełnią instytucje środowiska lokalnego w odniesieniu do potrzeb osób starszych? Jakie zadania podejmują instytucje wspierające osoby starsze w środowisku lokalnym? W jakim stopniu instytucje wspierające osoby starsze zaspokajają ich potrzeby? W jakim zakresie rodzina udziela wsparcia osobom starszym? W celu udzielenia odpowiedzi na wspomniane pytania usytuowano badania w paradygmacie jakościowym. Wybór paradygmatu został przez Autora uzasadniony sytuacją epidemiologiczną w kraju oraz – związanym z nią – częściowym zamknięciem podmiotów działających na rzecz osób starszych, co skutkowało ograniczonym do nich dostępem. W rozprawie posłużono się dwiema metodami badawczymi, tj. wywiadem jakościowym oraz wspomnianą już analizą dokumentów. Narzędzie badań stanowiły dyspozycje do wywiadu, zamieszczone w załączniku na końcu pracy. W świetle tego, co przedstawiliśmy, nagłówek podrozdziału na s. 95 powinien brzmieć: „Metody badań i narzędzie badawcze”, co oznacza, że termin „techniki badawcze” powinien być zeń usunięty (zostały one nazwane metodami, do czego Doktorant miał prawo), a narzędzie badawcze było tylko jedno (stąd sugerowana liczba pojedyncza).

Ogółem rozdział metodologiczny wygląda na nieco „przegadany”, gdyż część rozważań (zob. s. 90–92) można było z powodzeniem przenieść do wstępu lub rozdziałów teoretycznych. Poza tym nie było potrzeby mnożenia definicji poszczególnych elementów składających się na metodologię badań, aby rozdział zwany metodologicznym nie przekształcił się nam nieopatrznie w rozdział teoretyczny na temat metodologii badań. Przykładowo na s. 93 mamy podane aż trzy definicje przedmiotu badawczego i w sumie nie wiadomo, na której z nich opiera się Autor przy formułowaniu własnego przedmiotu badań. Na dobrą sprawę wystarczyłaby jedna definicja. Nawiasem, praktyka, o której tutaj mowa, jest zjawiskiem dość powszechnym w pracach dyplomowych, ponieważ jednak uważam ją za wątpliwą warsztatowo, pozostaje mi to wyraźnie zasygnalizować. Nie tyle w stosunku do samego Doktoranta, co przede wszystkim wobec szeroko pojętego świata rodzimej nauki.

W badaniach wzięło udział 15 osób, celowo dobranych, wśród których było pięciu pracowników pełniących funkcje kierownicze w instytucjonalnych formach wsparcia osób starszych oraz dziesięciu pracowników bezpośrednio pracujących z seniorami. Jest to skromna grupa, acz pamiętać należy, że badania były realizowane w środowisku lokalnym, co naturalnie ogranicza liczbę potencjalnych respondentów, i co więcej, miały one miejsce w okolicy covidowym okresie ograniczonego dostępu do

wszelkiego rodzaju instytucji. Jednocześnie jednak badania te zostały poważnie wzbogacone dzięki równoległemu wykorzystaniu metody analizy dokumentów.

Recenzowana dysertacja, poza drobnymi wątpliwościami wyrażonymi we wcześniejszych akapitach, została prawidłowo opracowana pod względem merytorycznym. Treść zawarta w rozdziałach teoretycznych pokrywa się z aktualnym stanem wiedzy. Studium ma jasno sformułowany przedmiot i cel badań, problem badawczy oraz wyodrębnione zeń problemy szczegółowe. Autor odpowiednio dobrał metody badań, poprawnie też skonstruował narzędzie badawcze. W dziale stanowiącym zakończenie dysertacji powtórnie przywołano kwestie w niej poruszone, wskazano na założenia badań, uzyskane rezultaty i wynikające z nich wnioski, które stanowiłyby podstawę do kontynuowania dyskursu naukowego na temat funkcjonowania formalnego i nieformalnego systemu wsparcia jednostki w starzejącym się społeczeństwie. Autor, w oparciu o uzyskane wyniki, wskazał, że „istnieje wiele obszarów, które wymagają naukowej penetracji w celu lepszego i pełniejszego zobrazowania omawianej problematyki” (s. 159), jednak zaniechał dookreślenia, jakie konkretnie obszary mogłyby stać się przedmiotem tych działań.

Liczne przypisy i zamieszczona na końcu bibliografia świadczą o bogatym zapleczu teoretycznym, jakim dysponuje Doktorant. Na uwagę zasługują przywołane przez niego prace istotnych autorów zajmujących się problematyką osób starszych, m.in. takich jak Elżbieta Trafiałek, Barbara Bień, Barbara Szatur-Jaworska, Zofia Szarota, Agata Chabior, Joanna K. Wawrzyniak, Aleksandra Błachnio, Katarzyna Białyżył, Piotr Szukalski, Jerzy Halicki, Piotr Błędowski, Adam A. Zych czy Norbert Pikufa. Końcowe zestawienie bibliograficzne zawiera 341 źródeł (monografii, prac zbiorowych, rozdziałów, artykułów, raportów, aktów prawnych i pozostałych dokumentów). Autor sięgał przeważnie po nowe publikacje, o czym świadczy blisko siedmiokrotnie wyższa reprezentacja źródeł wydanych w obecnym stuleciu aniżeli starszych. Skorzystał on z 35 opracowań autorów zagranicznych, w tym 22 w oryginalnych językach (przeważnie anglojęzycznych) i 13 przekładów na język polski. Powołał się na 23 źródła internetowe, jednak uwzględnivszy, że większość z nich stanowiły dokumenty dostępne polskiemu czytelnikowi właściwie tylko w formie elektronicznej, znajduje to swe uzasadnienie. Pewien problem pojawia się w przypadku relacji między zawartością przypisów i bibliografii, która powinna być pełna. Tymczasem niektóre spośród źródeł przywołanych w przypisach nie znalazły się w końcowym zestawieniu. Tak jest m.in. z publikacjami zawartymi w przypisie 55. Ponadto uzupełnienia wymagałby zapis nazw oficyn wydawniczych, co dotyczy książek ujętych w bibliografii.

3 Formalna ocena dysertacji

Dysertacja została rozplanowana w tradycyjnym układzie i zawiera konstytutywne elementy pracy naukowej. Zaraz po stronie tytułowej Autor zamieścił 10-wersowy opis bibliograficzny oraz półtorastronicowy abstrakt wraz ze słowami kluczowymi, następnie zaś spis treści. Część zasadniczą pracy otwiera 3-stronicowy wstęp (s. 6–8), a w jej ogólną strukturę wpisują się cztery rozdziały. Rozdział pierwszy, zatytułowany „Potrzeby osób starszych a jakość ich życia” (s. 9–50), jak też

rozdział drugi, noszący tytuł „Środowisko lokalne wobec potrzeb osób starszych” (s. 51–89), mają teoretyczny charakter. W zakres rozważań pierwszego rozdziału weszła problematyka potrzeb osób starszych w zmieniającym się świecie (s. 9–18), kwestie prawidłowego i pomyślnego starzenia się (s. 18–28) oraz patologii starzenia się (s. 28–35). Poruszone zostały zagadnienia wykluczenia społecznego, samotności i osamotnienia seniorów (s. 35–45), a także jakości życia osób starszych w powiązaniu z pomyślnym starzeniem się (s. 45–50). W rozdziale drugim Autor omówił politykę społeczną wobec potrzeb seniorów (s. 51–59) oraz instytucjonalne formy wsparcia osób starszych (s. 59–68). Została przywołana rola rodziny będącej podstawową instytucją wsparcia w środowisku życia seniorów (s. 68–81), ale również przedstawiono stojące przed polityką społeczną oraz rodziną wyzwania dotyczące poprawy jakości życia osób starszych (s. 81–89).

W 10-stronicowym rozdziale trzecim (s. 90–99) Doktorant zaprezentował założenia metodologiczne własnych badań empirycznych: przedmiot, cele i problemy badawcze (s. 90–94), następnie zaś omówił wykorzystane w badaniach metody i narzędzie (s. 95–96), dokonując na koniec opisu badanej próby i zasad jej doboru (s. 96–97) oraz charakterystyki terenu badań (s. 98–99). Wyniki badań zostały przedstawione w rozdziale czwartym, zatytułowanym „Rola i zadania instytucji działających na rzecz osób starszych w środowisku lokalnym na przykładzie gminy Kraków” (s. 100–154). Autor wpięrow omówił tutaj role i zadania instytucji działających na rzecz osób starszych w środowisku lokalnym w percepcji ich pracowników (s. 100–120), rolę instytucji środowiska lokalnego w odniesieniu do potrzeb osób starszych (s. 120–134) oraz rolę rodziny w procesie wspierania osób starszych i udzielania im pomocy (s. 134–148), by na koniec zaproponować kierunki zmian dotychczasowych działań podejmowanych przez instytucje (s. 148–154). Wyniki zostały przedstawione w tabelach i opatrzone dwiema czytelnymi grafikami. Skoro już mowa o tych ostatnich, grafiki, określone przez Autora jako rysunki (zob. s. 108, 149 i 178), są w rzeczy samej schematami i tak powinny być opisane.

Zwieńczenie rozprawy tworzy 5-stronicowy dział zatytułowany „Zakończenie i postulaty praktyczne” (s. 155–159), zawierający siedem zwięzłych postulatów, które stanowią odzwierciedlenie uzyskanych wyników. W dalszej kolejności zamieszczone zostały: spis bibliograficzny (s. 160–177), spis tabel (s. 178), spis rysunków (s. 178), załącznik zawierający dyspozycje do wywiadu (s. 179), wreszcie oświadczenia promotora i autora (s. 180–181). Załącznik został niepotrzebnie oznaczony numerem 1, skoro nie ma on kontynuacji w postaci numeru 2. Ogółem praca ma 181 stron, a więc mieści się w dolnych zakresach objętości znanych mi prac doktorskich, jednak nie jest to żaden zarzut, ponieważ nie istnieje żadna reguła określająca, jak długa powinna być taka dysertacja, a jej faktyczna jakość zależy od całkiem innych czynników. Dokonana powyżej analiza struktury opracowania dowodzi dojrzałości Doktoranta w omawianym wymiarze. Praca ma czytelny układ, a poszczególne jej części (rozdziały i podrozdziały) zostały rozsądnie rozplanowane.

Rozprawa odznacza się dobrymi wartościami językowymi, acz przyjętym zwyczajem jest wskazanie uchybień w tym zakresie, co niniejszym z obowiązku recenzenta czynię. Otóż nie w pełni poprawne wydaje się stosowanie formy: „ilość badań”, „ilość zadań”, „ilość odbiorców” oraz „ilość

instytucji”, gdyż zgodnie z zasadami polszczyzny słowo „ilość” zarezerwowane jest dla rzeczowników niepoliczalnych. W zamian wskazane jest użycie słowa „liczba” lub jego synonimu. Wyraz „gmina” w tytule dysertacji (jednokrotnie) oraz w abstrakcie (trzykrotnie) należałoby zapisać małą literą, jako że nie jest to nazwa własna. Na stronie tytułowej, tak jak ma to miejsce na okładkach książek, nie należy głównego tytułu kończyć kropką, co naturalnie wiąże się koniecznością zadbania o taki układ i formatowanie tekstu, który pomógłby czytelnikowi odróżnić tytuł od podtytułu. Zapis tytułu w opisie bibliograficznym rozprawy na s. 2 jest niepełny, tj. brakuje podtytułu. W opisie bibliograficznym pozostało kilka anglojęzycznych pozostałości, jak na przykład „eds.” (zamiast polskiego „red.”) w pierwszej pozycji zestawienia bibliograficznego albo „no.” (zamiast „nr”) w pozycji „Bowling A.”. Zdarzają się błędy diakrytyczne w postaci braku ogonków, jak np. „tą grupa wiekową” lub „tą grupą wiekowa” (s. 6), a także literówki w rodzaju: „na ternie gminy” (s. 2), „instytucjonalnych forma wsparcia i opieki” (s. 6) lub „dysertacja stawowi podstawę” (s. 159).

4 Konkluzja

Jako niewątpliwą zaletę recenzowanej dysertacji wypada uznać fakt, że ks. mgr Jan Przybocki przygotował ją z wysoką starannością, legitymując się sporą wiedzą o badanym zagadnieniu. Część teoretyczna pracy jawi się jako logiczna i spójna, autorska koncepcja badawcza została zaś osadzona w kontekście dotychczasowych doświadczeń w tym obszarze. Badania empiryczne poprzedziło odwołanie się do bogatej literatury przedmiotu, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku nauk społecznych (głównie pedagogiki, socjologii i psychologii) oraz ujęć medycznych. Doktorant dowiódł, że posiada przyzwoity warsztat badawczy. Założenia badań, ich realizacja i uzyskane rezultaty zostały omówione w sposób przejrzysty. Rozprawa spełnia kryteria rzetelności naukowej, ma względnie uporządkowany układ, tok rozumowania jest logiczny, a wywód konsekwentny. To wszystko, wraz z bardzo żywotnym przedmiotem badań, stanowi jej największą siłę. Praca ma zalety nie tylko merytoryczne, ale i czytelnicze. Jest napisana przystępną i poprawną polszczyzną.

Docenić należy trud włożony w proces badawczy, albowiem rozpoznanie roli i zadań instytucji działających na rzecz osób starszych w środowisku lokalnym posiada istotny walor poznawczy, zwłaszcza w obliczu dokonujących się na naszych oczach przeobrażeń demograficznych, co pociąga za sobą konieczność stałej aktualizacji wiedzy na omawiany temat. Zrealizowane badania pozwoliły Autorowi sformułować określone wnioski oraz przedstawić postulaty, które mają szansę być twórczo spożytkowane na rzecz przemyślenia dotychczasowych działań podejmowanych przez podmioty zorientowane na wsparcie seniorów. Zaproponowane wskazówki mogą być potencjalnie przydatne zarówno placówkom wspierającym osoby starsze, jak i instytucjom bezpośrednio odpowiedzialnym za kreowanie aktywnej polityki senioralnej na szczeblach lokalnym, regionalnym i centralnym. Podniesione wyżej walory pracy sprawiają, że mogłaby ona doczekać się opublikowania w formie książki, a wtedy wypadałoby rozważyć uwzględnienie przywołanych uwag recenzenta. Jeśli taka decyzja zostałaby podjęta, pojawiłby się pewien istotny moment dotyczący przygotowania pracy do druku. Jest nim niespieszna,

wnikliwa i wielokrotna lektura własnego tekstu, pozwalająca na doprecyzowanie języka i korektę technicznych drobiazgów, co nadałaby całości cechę spójności i wymiar literacki. To już jednak będą dalsze decyzje Doktoranta.

Po zapoznaniu się z przedłożoną rozprawą stwierdzam, iż ks. mgr Jan Przybocki posiadał umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, wykazał wiedzę teoretyczną w swej dyscyplinie naukowej i podjął się rozwiązania oryginalnego problemu badawczego. Oznacza to, że dysertacja pt. *Rola i zadania instytucji działających na rzecz osób starszych w środowisku lokalnym na przykładzie gminy Kraków. Aspekt teoretyczno-empiryczny* spełnia warunki określone w art. 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2003, nr 65, poz. 595 ze zm.), która ma zastosowanie do niniejszego przewodu na mocy art. 179 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 3 lipca 2018 roku Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U 2018, poz. 1669 ze zm.).

W związku z powyższym stawiam wniosek o dopuszczenie ks. mgr. Jana Przybockiego do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

dr hab. Piotr T. Nowakowski, prof. URz

Rzeszów, dnia 31 sierpnia 2022 roku